

MAGDALENA ZDUN

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

KRAKOWSKI OBSZAR FUNKCJONALNY JAKO SYSTEM SPOŁECZNY

Abstract: The Cracow Functional Area as a Social System. The main aim of this analysis is the application of sociological theory of the social system to description of Cracow Functional Area. The article consists of two parts: theoretical and practical. In the first of them the main ideas of the social system are presented. In the second part Cracow Functional Area becomes the subject of discussion. The structure, boundaries and functions of Cracow Functional Area are identified and described in relation to the theory of the social system.

Keywords: Functional area, functionalism, social system.

Wprowadzenie

Krakowski Obszar Funkcjonalny (KrOF) da się opisać na wiele sposobów. Można w tym celu posłużyć się danymi statystycznymi. Istnieje również inna, mniej popularna, ale równie skuteczna metoda. Związana jest z aplikacją teoretycznego modelu do opisu realnie funkcjonujących całości.

Celem prezentowanej analizy jest deskrypcja KrOF jako systemu społecznego, zarówno w aspekcie strukturalnym, jak i funkcjonalnym. W zamierzeniach mieści się również identyfikacja mechanizmów rządzących systemową całością. W pierwszej części opracowania zarysowane zostaną klasyczne i współczesne socjologiczne koncepcje systemu społecznego. W części drugiej model teoretyczny poddany zostanie próbie empirycznego doświadczenia. Zaznaczyć przy tym należy, że analiza zmierza do przedstawienia sytuacji modelowej, co oznacza, że posługuje się kategorią „typu idealnego”, a jej materiałem są przede wszystkim dokumenty strategiczne.

1. Funkcjonalizm jako orientacja badawcza

Funkcjonalizm, rozpoznawalny również pod nazwą strukturalnego funkcjonalizmu, przyjmuje, że całości społeczne badać należy wzorem obiektów przyrodniczych [Sztompka 2006, s. 22]. Całość taka daje się poznać przez strukturę oraz funkcje.

System dysponuje sobie tylko właściwym *opus operandi* [Sztompka 1974]. Podstawową jego skłonnością jest równowaga, której poszukuje w relacjach z otoczeniem i częściami, które go tworzą.

Kategoria systemu stanowi próbę ujęcia holistycznego. Aktywność aktorów społecznych nie jest przez to przedmiotem bezpośrednich zainteresowań funkcjonalistów. Ich ambicją staje się wyjawienie powtarzalności, wskazanie wzoru i reguł oraz identyfikacja tzw. imperatywów funkcjonalnych. To z kolei pozwala uczynić ład społeczny podstawowym przedmiotem dociekań. Konceptualna różnorodność paradygmatu funkcjonalnego pozwala na przeprowadzenie analizy społecznej całości pod kątem:

- *diagnozy funkcji poszczególnych części systemu, które rozumiane są jako dające się obserwować skutki, które przyczyniają się do adaptacji i modyfikacji* [Merton 2008, s. 367];
- identyfikacji wzajemnych zależności;
- określenia warunków równowagi.

2. Organicyzm Herberta Spencera

Koncepcja systemu społecznego ma swoje źródła w pozytywizmie. Główny twórca kierunku – August Comte postuluje, by rzeczywistość społeczną badać na wzór świata przyrody. Myślenie pozytywne ma się sprowadzać do poznawania tego co realne, pożyteczne, uściślone i konstruktywne. Wykrywanie stałych praw i związków urasta do rangi niezbywalnego wymogu pozytywistycznej metody, a przewyżczanie kryzysów staje się jej zasadniczym celem. Wiedza, którą legitymizuje użyteczność służyć ma przede wszystkim organizowaniu społeczeństw za sprawą odpowiednio zaprojektowanej inżynierii społecznej. To z kolei staje się możliwe tylko wówczas, gdy o społeczeństwie zacznie się myśleć w sposób uporządkowany. Takie uporządkowanie A. Comte buduje na bazie połączenia dwóch przeciwstawnych sobie kategorii: postępu i porządku [Szacki 2002, s. 259-262]. Jak się okazuje ich połączenie możliwe jest jedynie z pomocą pojęcia nadrzędnego. Jest nim stan społeczny, który występując w dwóch podstawowych dla siebie formach: statycznej i dynamicznej, pozwala zrozumieć strukturę i dynamikę całości społecznej. Całość ta traktowana jest jako organizm społeczny, złożony z funkcjonalnie zróżnicowanych i wzajemnie skoordynowanych części.

Metafora organizmu znajduje swoją kontynuację w koncepcji systemu społecznego. Jako pierwszy, terminu tego używa ewolucjonista Herbert Spencer. *System społeczny* w jego ujęciu stanowi nierozzerwalną i skoordynowaną całość, a poszczególne jego części, tj. „instytucje” cechują się funkcjonalną różnorodnością i możliwością symbolicznego komunikowania. System społeczny to stabilna struktura, jak i rodzaj ładu otwartego na zmianę. Jego identyfikacja przebiegać musi w dwóch etapach: strukturalnym (opis zależności między podsystemami) oraz funkcjonalnym (opis wewnętrznej dywersyfikacji zadaniowej). *Ewolucję* – argumentuje Spencer – *można*

postrzegać jako zmianę od nieuporządkowanej homogeniczności do uporządkowanej heterogeniczności [Sztompka 2010, s. 106]. Po wewnętrznej dyferencjacji funkcjonalnej systemu można zmiana i wnioskować na temat jego cech. Z kolei analiza systemowego ładu daje szansę na określenie zasady społecznej całości.

Wiktoriański model systemu społecznego, choć przez wielu uznawany za przestarzały i nieadekwatny, uznać należy za przydatny z dwóch zasadniczych przyczyn. Po pierwsze, stworzone przez Spencera narzędzie badawcze ma charakter pionierski – wprowadza do dyskursu naukowego nowatorską, abstrakcyjną kategorię. Po drugie, konceptualny wynalazek XIX-wiecznego arystokraty rozumu, cechuje się niezwykłą, dziś wręcz niespotykaną prostotą. Pozwala ona wyjawic powiązania w społecznej całości, choć jest to możliwe jedynie na szczeblu dużej ogólności.

3. Teoria systemów Talcotta Parsonsa

Do pojęcia *systemu społecznego* Talcotta Parsonsa doprowadza relacja aktor-sytuacja. Badacz ten nie przecenia roli intencjonalności aktorów społecznych w konstruowaniu rozmaitych interakcji. Jego zdaniem działania aktorów są celowe, znaczeniowe, motywacyjne i określone przez sytuację. Każde działanie społeczne jest reakcją na środowisko, stanowi formę wpasowania się w normy społecznej całości. Ta całość to system, struktura *oparta na pewnych wzorach stosunków między aktorami* [Szacki 2002, s. 819-20]. Kategoria systemu łączy w sobie dwa przeciwstawne procesy: dyferencjacji (funkcjonalnego zróżnicowania) oraz konsolidacji (normatywnego zespolenia). Wyznacza przy tym dwa kierunki analizy: pierwszy, związany z opisem relacji system społeczny – środowisko, drugi – wycelowany na strukturę wewnętrzną systemu.

System realizuje cztery funkcje. Są to: adaptacja, osiągnięcie celów, integracja i utrzymanie wzorów działania. *Adaptacja* przesądza o potencjale przystosowawczym i elastyczności systemu. Dzięki niej system potrafi dostosować się do nowych warunków. *Ociąganie celów* nadaje systemowi sens, stawiając przed nim cel do zrealizowania. *Integracja* konstytuuje ład i spaja różnorodność w całość. *Wzór działania* dostarcza narzędzia konsolidującego. Jest nim zestaw obowiązujących norm i wartości, dzięki któremu całość ma cechy nieredukowalne do cech swych części [Szacki 2002, s. 819-20].

W każdym systemie istnieją dwa rodzaje procesów: integracyjne oraz zmiany [Sztompka 2010, s. 122]. Pierwsze z wymienionych związane są z utrzymaniem *equilibrium*. Gwarantują jego ciągłość i reprodukcję. Procesy zmiany dotyczą z kolei transformacji zasad systemu. Parsons [2008] wskazuje na cztery jej mechanizmy. Pierwszy to zróżnicowanie, które polega na wydzieleniu funkcjonalnie różnorodnych części. Pozostałe mechanizmy to: wzrost efektywności każdego z podsystemów, inkluzja nowych podsystemów oraz uogólnienie wartości. Po nastąpieniu podziału wewnętrznego w systemie, daje się zaobserwować wzrost efektywnościowy. Dosko-

nalenie adaptacyjne polega na specjalizowaniu się, za sprawą którego „szerszy wachlarz zasobów staje się dostępny dla podsystemów”. Nie wystarczy jednak, by nowe podsystemy działały sprawnie, ale w odseparowaniu. Dla „dobra całości” muszą one ulec inkluzji – włączeniu w system. To z kolei wymaga sformułowaniu norm, zasad, standardów działania na takim poziomie ogólności, który jednocześnie legitymizuje różnorodność i gwarantuje skoordynowanie. Dzięki temu *szerszy wachlarz zasobów staje się dostępny dla podsystemów* [Sztompka 2010, s. 123]. *Sam wzór wartości* – pisze Szacki [2002, s. 938] *musi zostać sformułowany na wyższym poziomie, tak aby objąć nowe zróżnicowane podsystemy i zapewnić im wsparcie i legitymizację.*

4. Koncepcja systemów autopoietycznych

Dla N. Luhmanna *system* to przede wszystkim obszar komunikacji, który „obserwuje” swoje otoczenie. Charakteryzuje się przy tym samoreferencyjnością, *ustanawia relacje sam ze sobą i odróżnia ten rodzaj relacji od reakcji ze środowiskiem* [Gadowska 2002, s. 34]. Podczas gdy środowisko cechuje się nieskończoną złożonością, system stanowi zredukowaną i spójną całość o wewnętrznym kodzie komunikacyjnym. To dzięki niemu możliwy staje się obieg informacji wewnątrz. Z kolei komunikacja między podsystemami jest ograniczona. Systemy stanowią całość normatywnie zamkniętą. Każdy funkcjonuje według swojej zasady i posługuje się wewnętrznym oraz nieprzetłumaczalnym kodem: poszczególne podsystemy są same dla siebie transparentne i jednocześnie pozostają dla siebie „czarnymi skrzynkami”. W rezultacie całość daje się określić za sprawą pojęcia *autopoiesis*: system sam wyznacza swoje granice i strukturę, a bodźce ze środowiska docierają doń tylko wtedy, gdy zostaną przetłumaczone na wewnętrzny kod. Istnieją jednak dwa media międzysystemowej komunikacji. Są to: prawo oraz pieniądz. Pierwsze, obniża poziom komunikacyjnego ryzyka, drugie – *w sensie symbolicznym reprezentuje wymianę, a w sensie praktycznym generalizuje możliwości wymiany i odrywa je od sytuacji jednostkowych* [Skąpska 1994, s. 12].

Struktura systemu w koncepcji zaproponowanej przez Luhmanna, to już nie wewnątrz powiązania poszczególnych elementów składowych, ale przede wszystkim obszar komunikacji. Daje się ona poznać nie przez analizę poszczególnych podsystemów, ale pręcej za sprawą tego co go różni od otoczenia. System ten cechuje się samoreferencyjnością, ustanawia relacje sam ze sobą i różnicuje się z tym, co zewnętrzne wobec niego. Zadaniem systemu jest obserwacja „zewnętrzności”. System aby trwać, zmuszony jest do nieustannego poszukiwania różnicy ze swoim środowiskiem. Działanie to może na trzy sposoby. Po pierwsze przez dostosowanie do wzrastającego zróżnicowania środowiska zewnętrznego. Po drugie, za sprawą wypracowania jasnych kryteriów delimitacyjnych. Po trzecie, przez samoodnoszenie, czyli określenie znaczenia dla samego siebie.

5. Krakowski Obszar Funkcjonalny – przykład zastosowania koncepcji systemowych

Koncepcje systemowe stwarzają możliwość zdiagnozowania Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego. Terminologia właściwa teorii systemowej mobilizuje nie tylko do wskazania granic przyjętej do analizy całości, ale również staje się narzędziem diagnostycznym jej struktury oraz funkcjonalności. Pozwala również na ocenę wewnętrznej spójności systemu.

5.1. System i jego środowisko

Obszary funkcjonalne określone zostały w *Koncepcji Zagospodarowania Kraju 2030* (załącznik do Uchwały Nr 239 Rady Ministrów z 13 grudnia 2011 r). Zgodnie z *KKZK 2030 miejski obszar funkcjonalny to: zwarty układ przestrzenny składający się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju* [KKZK... 2012, s. 178]. Z kolei inny dokument – *Aktualizacja Strategii Rozwoju Województw* – opisuje tę funkcjonalną całość w następujący sposób: *... jest to wyodrębniony przestrzennie specyficzny kompleks terytorialny charakteryzujący się wspólnymi cechami geograficznymi (społeczno-gospodarczymi i przestrzennymi* [Aktualizacja...2011, s. 33]. Obszary funkcjonalne tworzone są dla wszystkich miast wojewódzkich, w tym dla metropolii. Kraków daje się zaklasyfikować jako taki właśnie obszar. W tym miejscu wspomnieć trzeba, że wyznaczony w *Planie Zagospodarowania Województwa Małopolskiego* Krakowski Obszar Metropolitalny (KOM) jest nieco szerszy niż KrOF. *Jednak granice KrOF w przybliżeniu pokrywają się z wewnętrzną strefą KOM* Noworól [2014, s. 29].

Ramą normatywną i zarazem „zasadą spójności” KOM są dokumenty: *KKZP 2030* oraz *ASRW*. Dodatkowo „zasada” przyjętego do analizy systemu określona jest na szczeblu wojewódzkim. KOM to region funkcjonalny, który obejmuje wielkie miasto, czyli Kraków oraz sąsiadujące jednostki osadnicze. Jednostki te powiązane są z metropolią związkami interakcyjnymi. Zasięg KOM określa uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 22 grudnia 2003 r. funkcjonująca pod nazwą: *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*. Zgodnie z nią na całość składają się powiaty: m. Kraków, bocheński, krakowski, miechowski, myślenicki, olkuski, proszowicki, wadowicki i wielicki. „Zasadę systemu” budują również strategie rozwoju poszczególnych gmin, które *akcentują sąsiedztwo Krakowa jako jedno z głównych uwarunkowań strategicznych rozwoju* [Noworól 2014, s. 29].

Strukturę KrOF/KOM analizować należy nie tylko w granicach terytorialnych, ale również w segmentacji branżowej. Oznacza to, że w skład systemu społecznego wchodzi wzajemnie powiązane podsystemy: gospodarki, kultury, edukacji, ochrony zdrowia, technologii, zabezpieczeń społecznych czy środowiska przyrodniczego. Wszystkie te części są ze sobą powiązane nie tylko przestrzennie, ale również stanowią

dla siebie podsystemy komunikowania. Dla przykładu system gospodarczy posługuje się sobie właściwym kodem, który tylko w części może być przełożony na język systemu kultury, czy zdrowia.

System KrOF powinien również realizować strategie adaptacyjne. Oznacza to, że jako całość odpowiada na wyzwania płynące ze środowiska. Środowisko rozpatrywać należy dwuinstancyjnie: jako wewnętrzne (dla każdego podsystemu środowiskiem są pozostałe podsystemy) oraz jako zewnętrzne (dla systemu jako całości środowiskiem jest wszystko co poza jego granicami). Rozróżnienie to współbrzmi z zaproponowanym podziałem na dwa wymiary metropolizacji KOM [Noworól 2011, s. 3]:

- zewnętrznym, który pozwala opisać relacje między Krakowem (metropolią) a innymi miastami w Polsce,
- wewnętrznym, który stwarza szansę na diagnozę relacji na terytorium samego KOM.

Noworól [2011, s. 4] zauważa, że obszar KOM *posiada w znaczym stopniu rozwinięte funkcje metropolitalne*. Funkcję tę należy uznać za naczelną w przyjętym do analizy systemie. Wskaźnikami jej są: stopień rozwoju turystyki międzynarodowej, poziom kapitałów miejskich oraz stopień rozwoju i spójności terytorialnej [Noworól 2011, s. 4-5].

Przyjęty do analizy system posiada również uniwersalne „kody” spinające „wielość” w „całość”, dzięki którym utrzymuje on *equilibrium* i rozwija się. Uniwersalny kod komunikacyjny zostaje zdefiniowany w Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego i opiera się na zasadach rozwoju:

- inteligentnego
- zrównoważonego
- sprzyjającego włączeniu społecznemu.

Pierwsza strategia wiąże się z inwestycją w społeczeństwo wiedzy oraz innowacyjność. Ta ostatnia prócz inwencji i pracy jednostek domaga się odpowiednio urządzonego świata; zgłasza zapotrzebowanie na budowę „Nowej Atlantydy”. W wykreowaniu polityki proinnowacyjnej zasadniczą rolę odgrywają inwestycje w sektor edukacji oraz B+R. Oznaczają wymuszenie wzajemnej współpracy podsystemów (np. edukacji z biznesem).

Druga strategia to rozwój zrównoważony. Powala na *zaspokojenie potrzeb współczesnego społeczeństwa bez naruszenia możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń* [Albińska 2010, s. 192]. Rozwój ten należy rozpatrywać w trzech perspektywach: społecznej, gospodarczej i przyrodniczej.

Trzecia strategia polega na pełnym wykorzystaniu kapitału ludzkiego, w kontekście problemów starzejącego się społeczeństwa i rosnącej światowej konkurencji [Noworól 2014, s. 11].

5.2. Funkcje systemu KrOF

Dla każdej całości istnieje limit dopuszczalnych funkcji, po przekroczeniu którego, ulega zniszczeniu. System nie może również rezygnować z realizacji przypisanych mu funkcji – naraża się wówczas na brak równowagi. Merton definiuje funkcje przez ich wpływ na stabilność i rozwój systemu. Zazwyczaj jest on pozytywny: funkcje przyczyniają się do integracji wewnętrznej systemu, podwyższają jego efektywność i stopień przystosowania do otoczenia. Dla każdej części podsystemu zdefiniować można właściwe mu zadanie. Takie zadanie Merton określa mianem funkcji „jawnej”. Oprócz funkcji jawnych istnieją funkcje „ukryte”. To efekty uboczne aktywności poszczególnych podsystemów. Są one niezamierzone i nierzadko są problemem dla systemu społecznego.

Prymarną funkcją KrOF jest metropolitalność. Jawny jej wymiar realizuje się przez kluczową rolę systemu w kulturalnych i gospodarczych przedsięwzięciach [Noworól 2011, s. 4]. Ukryty wymiar funkcji to efekt opisany przez Jałowickiego [2007] – próba nawiązania kontaktu z innymi metropoliami, kosztem najbliższego otoczenia.

Oprócz funkcji prymarnej wyliczyć można wiele innych, związanych z poszczególnymi podsystemami. Są to:

- funkcja pomocy społecznej – realizuje się przez działalność placówek polityki i pomocy społecznej;
- funkcja aktywności gospodarczej – realizuje się m.in. przez działalność ośrodków wspierających politykę zatrudnienia i aktywność gospodarczą aktorów społecznych;
- funkcja edukacji – realizowana przez placówki oświatowe, na czele których są krakowskie uniwersytety;
- funkcja kulturalna – związana jest z dziedzictwem historycznym Krakowa;
- funkcja ochrony zdrowia – realizowana za sprawą placówek ochrony zdrowia.

Poszczególne funkcje realizują się w różnym nasileniu w każdym z podsystemów, tj. w poszczególnym powiatach i gminach. Funkcja kulturalna i edukacyjna np. najintensywniej realizują się w Krakowie. Dużym zróżnicowaniem cechują się również pozostałe funkcje: gospodarcza (wskaźnikowana m.in. przez poziom zatrudnienia, liczbę podmiotów gospodarczych), ochrony zdrowia (mierzona dostępem do usług medycznych), czy pomocowa (szacowana przez dostępność placówek opiekuńczych). Możliwe do zaobserwowania zróżnicowanie pozwalają wyprowadzić wnioski na temat funkcjonalnej koncentracji w „sercu” systemu i funkcjonalnych brakach na jego peryferiach. Jednocześnie trzeba zwrócić uwagę na powiązania funkcjonalne. W modelowej sytuacji podsystemy powinny dysponować uniwersalnym metakodem, który integruje całość. Wówczas podsystem np. edukacji znajdzie porozumienie z systemem gospodarki i kultury. Za te powiązania odpowiada polityka krajowa i regionalna, zawarta m.in. w dokumentach strategicznych: Rozwoju Kraju, Województwa, Miasta Krakowa oraz Gmin [Noworól 2014, s. 10-36].

5.3. Granice

Granice systemów wytyczyć można według kilku wskaźników: funkcjonalnych, społeczno-gospodarczych, morfologicznych. W praktyce diagnoza granic sprowadza się do określenia m.in. liczby zameldowań oraz wyjeżdżających do pracy w centrum systemu, oszacowania liczby podmiotów gospodarczych, czy też gęstości zaludnienia w stosunku do średniej wojewódzkiej. Dokument ministerialny [Kryteria... 2013] wskazuje również zasady delimitacji systemowego obszaru. Mają one charakter administracyjny, typologiczny lub kryterialny.

Z punktu widzenia prezentowanej analizy zasadne wydaje się rozróżnienie na granice terytorialne oraz funkcjonalne. Te ostatnie pozwalają na wytycznie zasięgu poszczególnych podsystemów: gospodarczego, kulturowego. Podsystemy te mogą nakładać się i przecinać, co świadczy o poziomie ich wzajemnej współpracy. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na szczelność granic. KrOF w modelowej sytuacji powinien wykazywać się regułami delimitacyjnymi na tyle wyrazistymi, by mieć jasno zdefiniowane środowisko, umieć porozumieć się z otoczeniem i jednocześnie zachować wewnętrzną integralność. Heffner [2010, s. 163-184] przekonuje, że za „rozmycie granic systemu” odpowiada gospodarka oparta na wiedzy. Pozwala ona na uniezależnienie regionalne i tym samym osłabienie relacji wewnątrzsystemowych.

Podsumowanie

Prezentowaną analizę odczytać należy jako skromną próbę aplikacji nierzadko oskarżanej o abstrakcjonizm teorii systemowej. Nie chodzi jednak o to, by za pomocą socjologicznej koncepcji *ex cathedra* wyjawiać prawa funkcjonowania systemowej całości i monopolizować sztukę naukowego wyjaśniania. Zamierzeniem jest jedynie opis świata społecznego za pomocą specjalnie skonstruowanego narzędzia.

KrOF został zdiagnozowany strukturalnie i funkcjonalnie. Kategoria systemu społecznego posłużyła do identyfikacji wewnętrznego zróżnicowania KrOF oraz zasad sterujących przyjętą do analizy systemową całością. Przedmiotem analizy stała się również relacja system – środowisko oraz poziom szczelności granic. Wskazano m.in. na problem „rozmycia granic systemu”.

Przedstawiona analiza jest jednak nie tylko dowodem na możliwość zaaplikowania abstrakcyjnej teorii do rozwiązywania rzeczywistych problemów, ale również – jak nie przede wszystkim – dostarcza narzędzia badawczego. Jest nim model, na podstawie którego można wskazać zależności, powiązania oraz luki systemu i funkcje wymagające wsparcia.

Przedstawiona analiza zapewne nie wyczerpuje tematu. Pozwala jednak na identyfikację podstawowych mechanizmów i prawideł rządzących systemem. Jednocześnie jako „model” służyć może diagnozie słabych stron KrOF. W ten sposób staje się preludem do dalszych deskrypcji i analiz.

Literatura

- Aktualizacja Strategii Rozwoju Województw z uwzględnieniem uwarunkowań krajowych i unijnych. Przewodnik*, 2011, MRR, Warszawa.
- Albińska E., 2010, *Wyznaczniki rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Spółczesność, gospodarka, ekologia*, S. Fel, M. Hułas, S. Rabbe (red.). Wyd. KUL, Lublin.
- Gadowska K., 2002, *Zjawisko klientelizmu polityczno-ekonomicznego. Systemowa analiza powiązań sieciowych na przykładzie przekształceń sektora górniczego w Polsce*. WUJ, Kraków.
- Heffner K., 2010, *Regiony międzymetropolitalne a efekty polityki spójności w Polsce*, [w:] *Jaka polityka spójności po roku 2013?*, M. Klamut, E. Szostak (red.). Wyd. UE we Wrocławiu, Wrocław.
- Jałowicki B., 2007, *Globalny świat metropolii*. Scholar, Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, 2012, Monitor Polski, Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej z 27 kwietnia 2012, Warszawa.
- Kryteria delimitacji Miejskich Obszarów Funkcjonalnych*, 2013, MRR, Warszawa.
- Merton R., 2008, *Paradygmat analizy funkcjonalnej w socjologii*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne*, A. Jasińska-Kania (red.). Wyd. Naukowe Scholar.
- Noworól A., 2011, *Diagnoza obszaru strategicznego „Kraków Metropolitalny” opracowana w procesie aktualizacji Strategii Rozwoju Krakowa*. [<http://www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/n/113569/karta>].
- Noworól A., 2014, *Strategia Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego*. [<http://metropoliakrakowska.pl/wp-content/uploads/2014/11/Strategia-ZIT-KrOF.pdf>].
- Parsons T., 2008, *Spółczesność: spojrzenie ewolucyjne i porównawcze*, [w:] *Współczesne teorie socjologiczne... op. cit.*
- Skąpska G., 1994, *Wstęp* [w:] *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*, N. Luhman. Tłum. Grażyna Skąpska, Wanda Lipnik, PWN, s. 7-17.
- Szacki J., 2002, *Historia myśli socjologicznej*. PWN, Warszawa.
- Sztompka P., 1974, *Systems and Function: Toward a Theory of Society*. Academia Press, New York.
- Sztompka P., 2006, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Wyd. Znak, Kraków.
- Sztompka P., 2010, *Socjologia zmian społecznych*. Znak, Kraków.